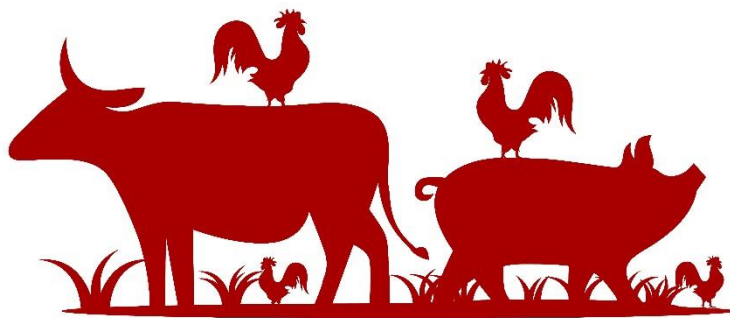

Naar een dierwaardige samenleving

Jinke Hesterman

Naar een dierwaardige samenleving

© Jinke Hesterman, Terkaple

<https://dierenwelzijn.blog/>

December 2024

Bron dierensilhouet: <https://nl.freepik.com/>

Voorwoord - 3

1. Grote afwezige : de dieren zelf - 4

2. Dieren hebben veel te vertellen - 6

3. De kloof tussen denkbeelden van veehouders en wetenschappelijke inzichten lijkt zich met de dag te verdiepen - 8

4. Praktijk is weerbarstig - 10

5. ‘Wensgedachte’ - 12

6. Vasthouden aan oude uitgangspunten - 14

7. Innovaties binnen het bestaande systeem - 16

8. Dierwaardigheid betrekkelijk nieuw begrip - 18

9. Wetsartikel dierwaardige veehouderij - 20

10. Ondertussen in Europa - 22

11. “Maar dat is een niche!” - 23

12. Dieren aan tafel - 25

13. Naar een dierwaardige samenleving - 27

14. Samenhang met eiwittransitie – 30

15. En dan nog iets over mest - 33

16. Tot slot - 34

Voorwoord

Al een tijdje probeer ik te achterhalen wat we in Nederland verstaan onder dierwaardigheid. Naarmate het woord meer ingeburgerd raakt, blijkt dat lang niet iedereen hetzelfde ermee bedoelt. Desondanks heeft het woord een belangrijke functie in het debat dat wij voeren over de veehouderij. Partijen met zeer verschillende belangen en opvattingen lijken elkaar te vinden in een begrip dat verondersteld wordt een gemeenschappelijke basis te verschaffen bij het zoeken naar een richting waarin de veehouderij zich verder kan ontwikkelen.

In deze publicatie verken ik de betekenis van het begrip dierwaardigheid, waar het vandaan komt, hoe het vrij plotseling in Nederland de boventoon ging voeren en wat we er verder mee kunnen. Is het begrip een blijvertje? Ja en nee. Niet in combinatie met de veehouderij zoals we die nu kennen. Wel als begrip, op basis waarvan we nieuwe relaties tussen mens en dier kunnen onderzoeken.

Jinke Hesterman

Blogger over dierenwelzijn, voormalig hoofdredacteur van stichting Levende Have

1. Grote afwezige: de dieren zelf

We spreken over dierwaardigheid. Maar hebben het vooral over hoe we het welzijn van dieren kunnen verbeteren. Zo is het verstrekkende idee van dierwaardigheid in korte tijd gereduceerd tot een begrip waar we vertrouwd mee zijn en dat ingepast kan worden in de bestaande veehouderij. En als de weerstand te groot wordt, dan begint er altijd wel iemand over de noodzaak van een integrale aanpak, over verdienmodellen, pilots, dilemma's, gelijk speelveld. Dan is er nader onderzoek nodig en stagneert het debat.

Het vergaat dierwaardigheid net als duurzaamheid. De werkelijke betekenis raakt naar de achtergrond. Onlangs sprak Marten van den Berg, directeur generaal agro van het ministerie van LNV, over "een mooi traject"¹. Daarmee doelde hij niet op het realiseren van dierwaardigheid als zodanig, maar op het convenant dierwaardige veehouderij, dat door de nieuwe minister Femke Wiersma na enige tijd van stilstand weer in gang is gezet. Het convenant moet leiden tot door vee-industrie en overheid gedragen en in wetgeving vastgelegd verbeterd welzijn. Aan tafel zitten de bekende belangenorganisaties. Grote afwezige: de dieren zelf.

Er liggen voorlopig geen ingrijpende veranderingen in het verschiep, zo lijkt het. De Nederlandse veehouderij is al dierwaardig², vinden niet alleen bijvoorbeeld de pluimveehouders als ze naar hun bijna honderd miljoen kippen kijken. Ook de landbouwminister Femke Wiersma denkt er zo over. Niet voor niets hebben zij en haar partij BBB in het regeerakkoord van het kabinet Schoof laten opnemen dat ze "concrete stappen" willen zetten naar een "nog dierwaardiger veehouderij". Met andere woorden: de huidige veehouderij is al dierwaardig, maar het kan altijd beter.

Hebben we het over hetzelfde?, vraag ik me af. Is de uitleg van dierwaardigheid door de pluimveehouders en Femke Wiersma ook mijn uitleg van dierwaardigheid? Of ben ik afgedwaald naar de radicale regionen van het debat? Als ik Bas Rodenburg (hoogleraar dierenwelzijn en diergedrag aan de Universiteit van Utrecht) beluister, zeker geen activist, denk ik dat dat wel meevalt.

Rodenburg stond aan de wieg van de zes leidende principes van een dierwaardige veehouderij, zoals gepubliceerd in een advies van de RDA in 2021³. Hij noemt *kalf bij de koe* als voorbeeld van een dierwaardige veehouderij. Hij heeft het over aansluiten bij de gedragsbehoeften, de aard van het beestje. Er moeten andere ontwerpen komen voor de veehouderij. Het hele systeem moet in beweging komen.

Rodenburg drukt zich voorzichtig uit. Als ik aan dierwaardigheid denk, dan zie ik een ander soort

¹ Vaarkamplering, 10 oktober 2024

² <https://www.pluimveeweb.nl/artikel/1049859-nvp-ziet-af-van-deelname-convenant-dierwaardige-veehouderij/>

³ <https://www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/2021/11/18/zienswijze-dierwaardige-veehouderij>

veehouderij voor me dan de huidige pluimvee-, varkens en koeienstallen. Ik denk dan aan een vorm van samenleven waarin het soorteigen gedrag van dieren, hun mogelijkheden, hun vaardigheden en hun autonomie leidend zijn. Dat begint met de erkenning van nieuwe inzichten, die de afgelopen decennia door de wetenschap zijn aangedragen en waarover inmiddels de nodige consensus bestaat.

Die nieuwe inzichten zullen leiden tot meer dierenwelzijn. Maar of ze uiteindelijk resulteren in een dierwaardige veehouderij? Welbeschouwd is een dierwaardige veehouderij binnen het huidige voedselsysteem een onmogelijkheid, een contradictio in terminis. De veehouderij is nog vrijwel geheel gebouwd op de instrumentele waarde van het dier en tot een zeer efficiënt opererende en lucratieve keten uitgegroeid. Blijft dat bouwwerk intact dan zal een "dierwaardige veehouderij" niet veel verder komen dan wat extraatjes. "Welfarewashing" wordt dat ook wel genoemd.

2. Dieren hebben veel te vertellen

Dertig jaar geleden dacht ik nog: als dieren konden spreken, dan zouden ze ons de weg kunnen wijzen naar een ander soort veehouderij, weg van de bio-industrie. In 2011 maakten we voor Levende Have samen met pluimveeonderzoeker Monique Bestman de video *Kippenpraatjes*⁴.

Dr. Erich Bäumer was de eerste die de kippenpraatjes opnam en een verklaring gaf voor de verschillende geluiden. Het Leidsch Dagblad maakte daar in 1964 al melding van, naar aanleiding van het verschijnen van “Das dumme Huhn, Verhalten des Haushuhns”. Bäumer, als wetenschapper verbonden aan het Max Planck Instituut, ontdekte ook de 'gakel', een typisch geluid voor de hen die het niet naar haar zin heeft, zo berichtte de krant zestig jaar geleden.

Kippenpraatjes zijn moeilijk te omschrijven. Je moet ze horen, liefst in combinatie met het bijbehorende gedrag. Vandaar die video. Levende Have filmde hennen die een ei hebben gelegd, een kloek met kuikens, een haan die zijn hennen op het voedsel wijst, een haan die zijn territorium afbakent en een concurrent op afstand houdt, een hen die schrikt en wegrent, hennen die een stofbad nemen.

Gaandeweg kwam ik erachter dat dieren heel veel te vertellen hebben. Met huidige middelen zijn hun signalen, vergeleken met de bandrecorder van Bäumer, een stuk beter te registreren en te interpreteren. Hoewel nog niet alles kan worden waargenomen. Dat blijkt uit het nog lopende onderzoek van Marjolein de Rooij van de Vakbond voor Dieren⁵. Zij onderzoekt, samen met onder anderen de inmiddels gepromoveerde Monique Bestman, hoe je kunt vaststellen dat kippen zich prettig voelen. Dat doet ze aan de hand van de geluiden die kippen produceren en het gedrag dat ze vertonen. In feite een voortzetting van het Bäumer-onderzoek uit de vorige eeuw, maar dan vooral gericht op het achterhalen van uitingen van plezier en geluk. De Rooij wil weten of die uitingen zich ook voordoen bij kippen die in grote groepen worden gehouden.

De kippengeluiden zijn tot dusver vastgelegd met behulp van zogeheten sonogrammen (visuele weergave van geluid). Ook is de interactie tussen kippen gefilmd. Op grond van de eerste onderzoeksresultaten worden er drie soorten communicatie onderscheiden:

- geluiden die kippen maken bij het contact soortgenoten,
- geluiden die dienen om soortgenoten ergens op te wijzen of voor te waarschuwen, en
- lichaamstaal.

Verder heeft De Rooij een ander soort communicatie waargenomen, die geen betekenis heeft voor soortgenoten, maar die wel past bij een bepaalde activiteit. Bijvoorbeeld tijdens het stofbaden. Dan kunnen kippen een spinnend geluid laten horen, een uitdrukking van plezier of geluk, vergelijkbaar met de zachte, zangerige geluiden bij het contact met soortgenoten. Zo bezien zijn kippen net mensen: ze zingen in groepsverband en “onder de douche”.

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=5vEQ9GwcF3Y>

⁵ <https://www.vakbondvoordieren.nl/kippengeluk-verkennend-onderzoek-gepresenteerd/>

De geluiden van kippen die in kleine groepen leven, zijn goed waarneembaar, zo blijkt. In een grotere groep zijn die geluiden met de gebruikte apparatuur (Sennheiser ME66 shotgun microfoon) niet te onderscheiden. Er is gewoon teveel geluid. "Het lijkt er dus op dat de analyse van de geluiden van individuele kippen niet bruikbaar is om geluk op basis van geluks- en pleziergeluiden in een grote stal te meten", aldus De Rooij. Ze overweegt de inzet van een andere microfoon of van AI. Aanvullend (technisch) onderzoek is nodig om te bepalen of het mogelijk is om zachte geluks- en pleziergeluiden te filteren uit het geluid van een volle stal.

Duizenden akoestische opnames van varkens

Tijdens de Vaarkamplering van 10 oktober 2024 sprak Rodenburg over een onderzoek naar de veelzijdigheid van het emotionele leven van varkens. Dat is in kaart gebracht na een analyse van varkensgeluiden met behulp van kunstmatige intelligentie. Aan de hand van duizenden akoestische opnames, verzameld gedurende het leven van varkens, van hun geboorte tot hun dood, bracht een internationaal team van onderzoekers als eerste ter wereld alle geluiden van varkens in kaart die zich voordoen onder een groot aantal omstandigheden en in diverse levensfasen.

De meer dan 7000 audio-opnames dienden als basis voor een algoritme dat kan bepalen of een individueel varken een positieve of een negatieve emotie ervaart of iets daar tussenin. Met een nadere analyse van de geluidsbestanden vonden de onderzoekers een nieuw patroon dat nog gedetailleerder onthulde wat de varkens in bepaalde situaties meemaakten. In totaal wisten ze 19 verschillende emotionele expressies te identificeren. "Er zijn duidelijke verschillen in varkensgeluiden als we naar positieve en negatieve situaties kijken. (...) Door een algoritme te trainen om deze geluiden te herkennen, kunnen we 92% van de geluiden classificeren naar de juiste emotie", licht de Deense diergedragsdeskundige Elodie Briefer ⁶ toe.

*If Pigs Could Talk is een recent verschenen documentaire, gewijd aan dit onderzoek.
https://www.dr.dk/drtv/program/hvis-grise-kunne-tale_470370.
Helaas tot dusver alleen te zien voor de Deense kijkers.*

Betekenis van onderzoek naar emotie, cognitie en communicatie

Het emotie-onderzoek is één van de vele, internationale studies naar de belevingswereld van dieren, inclusief hun cognitieve en communicatieve vaardigheden. Dieren zijn in staat hun aanwezigheid, hun behoeften, hun emoties en ook hun interesses te uiten. Ze zijn in staat om te leren en dus moeten ze de mogelijkheid hebben om zich te ontwikkelen. Er zijn steeds meer aanwijzingen dat zeer breed scala aan dieren – alle gewervelde dieren en veel ongewervelde dieren – beschikken over een vorm van bewustzijn. Dit zou voldoende moeten zijn om te erkennen dat mensen en dieren moreel gelijkwaardig zijn. Voortschrijdend inzicht heeft ingrijpende gevolgen voor onze relatie met hen.

⁶ https://news.ku.dk/all_news/2022/03/pig-grunts-reveal-their-emotions/ en <https://uniavisen.dk/har-du-talt-med-din-gris-i-dag/>

3. De kloof tussen denkbeelden van veehouders en wetenschappelijke inzichten lijkt zich met de dag te verdiepen

Terwijl vertegenwoordigers van de vee-industrie, zoals de bond van de Nederlandse pluimveehouders, zich graag voordoen als warme voorstanders van dierenwelzijn, wordt de kloof tussen hen en de wetenschap steeds groter. Hoe meer we te weten komen over wat dieren kunnen, voelen, en denken, hoe lastiger het zal zijn bestaande praktijken daarmee te verenigen. Dat brengt een hoop onzekerheid met zich mee.

De vee-industrie raakt met de dag meer in het defensief. Een wenkend perspectief voor gangbare boeren ontbreekt en zal er voorlopig ook niet komen. Ze zitten nu eenmaal op het spoor van meer van hetzelfde en komen daar moeilijk van af. Dat maakt mensen vatbaar voor desinformatie, angst- en vijandbeelden. “Alles moet kapot”, zo wordt gevreesd. Tot dusver zijn de reacties nog vrij onschuldig, zoals de oproep van Ursula Lolkema⁷, BBB-statenlid uit Friesland, om trekkergereluiden en mestgeuren te beschouwen als cultureel erfgoed. Maar het sentiment dat daaronder zit, kan zo omslaan in een nieuwe reeks heftige boerenprotesten.

Aan de andere kant van het spectrum vinden we de filosoof Matthew Wray Perry, verbonden aan de Universiteit van British Columbia. Hij schreef naar aanleiding van de [Verklaring van New York](#) (2024): “Als het waarschijnlijk is dat zo'n groot aantal dieren bewuste ervaringen heeft, dan betekent dit dat we de praktijken die met dieren te maken hebben of die hen beïnvloeden, moeten heroverwegen. (...) We moeten allemaal onze eigen levensstijl aanpassen en veranderen in overeenstemming met de zorg voor het bewustzijn van dieren.”⁸

Waar Wray Perry vooral verwijst naar nieuwe inzichten, doet Martha Nussbaum, hoogleraar rechtsfilosofie en ethiek aan de Universiteit van Chicago, er nog een schepje bovenop. Zij wil dat we ons geweten en ons rechtsgevoel laten spreken. Volgens haar heeft de mensheid een grote schuld in te lossen bij de dieren om wat hen is aangedaan en nog altijd wordt aangedaan. “De mate waarin wij zelf betrokken zijn bij praktijken die dieren schaden, zou iedereen met een geweten moeten laten nadenken over wat we allemaal kunnen doen om deze situatie te veranderen. Schuldgevoelens opleggen is minder belangrijk dan het feit accepteren dat de mensheid als geheel een collectieve plicht heeft om deze problemen onder ogen te zien en op te lossen.”

De manier waarop we zouden moeten omgaan met dieren heeft volgens Nussbaum alles te maken met rechtvaardigheid. Ze pleit voor wettelijk afdwingbare dierenrechten. Nussbaum stelt voor 'ethogrammen' te gebruiken - een catalogus van gedragingen en behoeften van een organisme op basis van observatie. Op grond van deze behoeften en vermogens kunnen de

⁷ <https://www.omropfryslan.nl/nl/nieuws/16935059/geuren-en-geluiden-friese-platteland-worden-zintuiglijk-erfgoed-het-hoort-bij-onze-cultuur>

⁸ <https://justice-everywhere.org/general/why-is-the-new-york-declaration-on-animal-consciousness-morally-important/#more-6306>

basisrechten van een dier worden geformuleerd⁹. Daarbij gaat het volgens haar nadrukkelijk om meer dan alleen het respect voor dieren als voelende wezens. Dieren zijn ook wezens voor wie relaties belangrijk zijn, die zich willen voortplanten, die willen bewegen en spelen¹⁰.

De Finse rechtsgeleerde Visa Kurki, verbonden aan de Universiteit van Helsinki, onderzoekt in een artikel over dierwaardigheid wat het verschil is met dierenwelzijn. Hij signaleert eenzelfde vermenging van begrippen die in Nederland gaande is. De term dierwaardigheid wordt gebruikt om aan te geven dat er sprake is van een verhoogd niveau van dierenwelzijn, aldus Kurki. Volgens hem is er echter een wezenlijk verschil: dierenwelzijn is gebaseerd op de humane behandeling van dieren en het voorkomen van onnodig lijden, wat dat ook moge zijn. Dierwaardigheid is daarentegen gebaseerd op respect voor dieren: ze zijn geen instrument voor de mens, dieren zouden dezelfde rechten en kansen moeten hebben als wij.¹¹

Het zijn niet alleen filosofen en juristen die benadrukken dat veel dieren net zo goed als mensen subject zijn in plaats van object. Onderzoek van biologen, ethologen, zoölogen, ecologen heeft de afgelopen decennia een schat aan informatie opgeleverd over talrijke diersoorten en de capaciteiten van individuen die tot deze soorten behoren. Ook voor niet-wetenschappers die hier kennis nemen, zijn het fantastische tijden: er gaat een wereld voor ze open.

Nieuwe inzichten en een knagend geweten over onze omgang met dieren gaan gepaard met een grote verschuiving in ons menselijk denken. In samenhang met de veranderingen die zich voordoen in de relatie mens-natuur kan zelfs worden gesproken over een kantelend wereldbeeld. Net als vijf, zes eeuwen geleden, toen het beeld dat de aarde het middelpunt was van het zonnestelsel plaats moest maken voor het heliocentrisme. Zo zal de mens, 150 jaar na het verschijnen van Darwins klassiekers, het antropocentrische standpunt definitief moeten verlaten.

Niet alleen omdat de wetenschap ons denken in beweging heeft gebracht, maar ook omdat onze omgang met natuurlijke hulpbronnen ernstige schade veroorzaakt aan ecosystemen. Het stoppen met intensieve veehouderij, met het voeden van gigantische aantallen dieren ten behoeve van de vleesproductie, het vrij maken van grond voor een eiwittransitie, is cruciaal voor een gezond en duurzaam voedselsysteem. De Britse zoöloog George Monbiot heeft daar een belangwekkend boek over geschreven: *Regenesis*¹².

⁹ Martha C. Nussbaum, *Gerechtigheid voor dieren: onze collectieve verantwoordelijkheid*, 2023, Querido

¹⁰ Martha C. Nussbaum in *Animal Dignity*, onder redactie van Melanie Challenger, Bloomsbury, 2023

¹¹ What is Animal Dignity in Law? <https://leoh.ch/article/view/5801>

¹² *Regenesis*, George Monbiot, Starfish Books, 2023

4. Praktijk is weerbarstig

De van vele kanten bepleite verandering leidt tot een uitwerking van alternatieven, maar de praktijk is weerbarstig. Velen zijn ervan doordrongen dat de Nederlandse veehouderij voor een transitie staat. Weinigen weten hoe die er precies uitziet. Wie gaat die transitie meemaken en wie niet?

Voorlopig zet de grootste sector – de zuivelindustrie – koers richting stabilisatie, lees behoud van de huidige productie. De bedrijfstak is volgens EY goed voor een omzet van 27,3 miljard euro. De zuivelindustrie investeerde in de afgelopen vijf jaar 1,6 miljard euro in fabrieken in Nederland.¹³ Dan gaat het om belangen die niet alleen in eigen land, maar ook op Europees niveau op een krachtige verdediging kunnen rekenen.

Verandering van de productiewijze in de melkveehouderij en van het productievolume lijkt vooralsnog niet aan de orde. Dierwaardigheid komt in het vocabulaire van de zuivelindustrie niet voor. Dierenwelzijn wel. Dat is onderdeel van een “duurzame zuivelketen”, samen met “klimaatbewuste zuivelproductie, behoud van biodiversiteit, verbetering van diergezondheid en weidegang.”

Volgens de belangenbehartigers van de intensieve veehouderij zit binnen het huidige en nog altijd zeer lucratieve systeem voldoende ruimte voor kleine verbeteringen. Dat moet voorlopig genoeg zijn, is nog de heersende opvatting. Het dierenwelzijnsconcept volstaat voor hen. De consument houden ze met keurmerken aan het lijntje. Supermarkten zorgen er met hun prijsbeleid voor dat ook aan de producten zonder keurmerk voldoende kan worden verdiend.

Zeker, ik generaliseer. Er zijn inmiddels zat veehouders die anders willen en ook anders doen. Ze produceren vaak voor de lokale markt, schakelen over op agro-ecologische landbouwmethoden, met en zonder dieren. Maar ondertussen gaat de schaalvergroting gewoon door. Dan hebben we het over de bulkproductie voor de export, waar grote aantallen dieren mee zijn gemoeid. Het aantal stallen met een Beter Leven Keurmerk is weliswaar sterk toegenomen, maar de aanpassingen die daaraan verbonden zijn, leiden niet tot een systeemverandering. Ze verlichten het leven van dieren hooguit een klein beetje.

In een aantal gevallen stimuleren keurmerken zelfs de schaalvergroting, zoals in de vleeskuikensector. De 1ster Beter Leven-kuikens worden door velen gezien als een geslaagde transitie op basis van marktwerking.¹⁴ In feite nemen de megastallen in deze sector toe. Dat werkt zo: de boer wil uitbreiden omdat hij per vierkante meter minder kuikens mag gaan houden en van het keurmerk een overdekte uitloop moet aanbouwen. De boer vraagt een vergunning aan voor uitbouw en hetzelfde aantal dieren dat hij had of zelfs meer. Er is bij lokale en provinciale overheden druk gelobbyd om voor keurmerkbedrijven een uitzondering te maken. De Regiegroep

¹³ Analysis of economic contribution of the dairy processing industry to the Dutch economy, EY 2024
https://www.nzo.nl/media/uploads/Dutch-Dairy-Industry-Final-Report-29082024_site.pdf

¹⁴ <https://www.pluimveeweb.nl/artikel/1137681-nooit-gedacht-dat-1-ster-beter-leven-de-standaard-zou-worden/>

Scale Up Kip 1 Ster, met daarin vertegenwoordigers van het landbouwministerie, de Dierenbescherming en het bedrijfsleven bood daarbij de helpende hand. Zo konden ondanks de stikstofcrisis bedrijven toch hun uitbreiding realiseren.¹⁵

Illustratief is de waardering die dierenartsorganisatie KNMvD onlangs uitsprak door een prijs – de Geert Reinders Penning – toe te kennen aan varkensdierenarts Marrina Schuttert.¹⁶ Zij vroeg bij de uitreiking van die onderscheiding niet alleen aandacht voor dierwaardigheid, maar ook voor boerwaardigheid. Daarmee doelde ze op de investeringen die varkenshouders moeten doen, bijvoorbeeld in vrijloopkraamhokken. Zeugen krijgen in die hokken ietsje meer ruimte en bewegingsvrijheid.

Op de website van Nieuwe Oogst zei Schuttert: “Een dierwaardige veehouderij wordt vaak in één adem genoemd met diergericht ontwerpen. Ik mis vaak de onderbouwing of een varken het dan echt beter heeft. Dierenwelzijn willen we graag meetbaar maken en uitdrukken in centimeters en vierkante meters. Ik ben juist pragmatisch; het moet wel allemaal uitgevoerd worden en mensen moeten er ook voor gemotiveerd worden en zijn. Ik kan mij ook niet aan de indruk onttrekken dat in alle discussies over dierwaardigheid emotie een grote rol speelt.”¹⁷

Het zijn niet alleen de investeringen in een beetje meer dierenwelzijn, maar ook in het voldoen aan milieueisen, die de transitie van de veehouderij voor jaren buiten de deur houden. Het bestaande aantal gehouden dieren moet op z'n minst op peil blijven om deze investeringen terug te verdienen. Het is ook zonde-geld om de stal vol te hangen met kostbare sensoren die de ammoniakuitstoot meten¹⁸ en vervolgens te besluiten dat het vanwege dierenwelzijn toch echt anders moet met de wijze waarop de dieren worden gehouden.

Hoogleraar One Health Dick Heederik, coördinator toekomstbestendige landbouw Proeftuin Regio Foodvalley, zegt het zo: “Alles in de veehouderij hangt nauw met elkaar samenhangt. Als je ergens in het systeem iets verandert, kan er aan de andere kant iets misgaan. Het verduurzamen van de veehouderij is een ingewikkeld en langdurig proces.” Toch is niets doen volgens hem geen optie: “Dat maakt het in de toekomst alleen maar moeilijker. Over 10 jaar is het probleem nog veel complexer en weerbarstiger dan nu.”¹⁹

¹⁵ <https://dierenwelzijn.blog/megastal-met-beter-leven-keurmerk/>

¹⁶ Vaarkamplezing 2024

¹⁷ <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2024/10/15/varkensdierenarts-marrina-schuttert-geerd-om-inzet>

¹⁸ <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/10/10/snuffelen-aan-de-stal-a4868757>

¹⁹ <https://proeftuin.regiofoodvalley.nl/regio-deal-foodvalley/duurzaam-en-gezond-eiwit>

5. “Wensgedachte”

Het agrarische tijdschrift Pigbusiness geeft in november 2024 een “grote waarschuwing” af. De auteur van het artikel citeert voormalig secretaris van vakbond Puimveehouders Aalt den Herder: “Uitgangspunt moet zijn: meer verdienen met een hoger dierenwelzijn. Dan kan de veehouder een stap maken. Wie kijkt naar de onderhandelingen over het convenant veehouderij ziet het tegenovergestelde gebeuren. De wensgedachte van de maatschappij (NGO’s en sommige politici) is leidend.”

De inkomstenderving voor de varkenshouders zal enorm zijn, heeft de auteur gelezen in een rapport van Wageningen Universiteit en agrarisch adviesbureau Connecting Afro & Food²⁰ over de gevolgen van extra maatregelen die moeten leiden tot een substantieel hoger niveau van dierenwelzijn. Een onheilstijding van jewelste. Houders van vleesvarkens krijgen te maken met een min van 51%. En het aantal zeugen zal met 75% afnemen. Dierenwelzijn vanuit een wensgedachte betekent: “Dat zal onze veehouderij ernstig verzwakken”, aldus Pigbusiness.

Terwijl Nederlandse varkenshouders via hun vertegenwoordigers wel meewerken aan een convenant dierwaardige veehouderij, wordt de productie van biggen verder opgevoerd. De export van biggen naar Spanje is in vier jaar tijd meer dan verdubbeld en gaat dit jaar waarschijnlijk door de grens van twee miljoen dieren. Dat zijn ruim duizend vrachtwagens die gemiddeld 23 uur onderweg zijn. Een zogeheten lange-afstandstransport dat in de maatschappij op steeds meer weerstand stuit. Maar de varkenssector trekt zich er weinig van aan. Slechts een minimale 0,7% van de Nederlandse varkensbedrijven komt in aanmerking voor de hoogste dierenwelzijnsstandaard van de Dierenbescherming, het Beter Leven Keurmerk met 3 sterren (waaronder biologisch).

Kraamhokken

Door te investeren in kleine, maar kostbare aanpassingen houden de varkenshouders ingrijpende veranderingen van zich af. Neem de kraamhokken. In de standardsituatie liggen zeugen ingeklemd tussen stangen. In die positie moeten ze hun biggen ook zogen. Via een gerechtelijke procedure heeft Varkens in Nood het nu voor elkaar gekregen dat ook de Nederlandse minister van landbouw moet erkennen dat zeugen lijden.

Een “vrijloopkraamhok” is al verplicht in Noorwegen, Zweden en Zwitserland. In Oostenrijk staat het vizier gericht op 2033. In Duitsland op 2035. In 2021 was nog de verwachting dat Nederland dit al in 2024 wettelijk geregeld zou hebben, maar daar stak de varkensindustrie een stokje voor.

Nu dringt ook in Nederland langzaam het besef door dat het anders moet. De Dierenbescherming propageert al enige tijd via het Beter Leven Keurmerk de zogeheten vrijloopkraamhokken. Bij Beter Leven 2 is vrijloop vanaf vijf dagen na werpen inmiddels onderdeel van de voorschriften. Bij 3 sterren geldt drie dagen opsluiting als maximum. In 2035

²⁰ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/10/14/bijlage-werken-aan-dierenwelzijn-in-de-veehouderij>

moet de zeug in een kraamhok de beschikking hebben over een oppervlak van 4,5 m², met een draaicirkel van tenminste 2 meter. Het gehele kraamhok moet 7,5 m² groot zijn.

Het heet een “vrijloopkraamhok” - de zeug kan opstaan, een paar stappen zetten en zich omdraaien - maar met bewegingsvrijheid heeft het niet veel te maken. Laat staan dat de zeug iets meer natuurlijk gedrag kan vertonen, anders dan het zogen van haar biggen. Op de beurs Eurotier van november 2024 speelde de industrie in op de toekomstige vraag naar “vrijloopkraamhokken”.²¹ Toepassing ervan zou voor een bedrijf met 900 zeugen een kostenstijging van 10% teweeg brengen.²²

Met dergelijke investeringen zit de varkenshouderij als het om dierenwelzijn gaat gedurende minstens twee decennia op slot. In de economie wordt wel gesproken over een *lock-in*, een toestand waarbij eerdere investeringen in een bepaalde richting verdere ontwikkeling in die richting blijven versterken. Zo bezien is het niet zo vreemd dat allerlei nieuwe dierenwelzijnsmaatregelen, en helemaal zoiets als dierwaardigheid, wensgedachten worden genoemd. Het toont tevens aan dat de zogeheten stapje-voor-stapje aanpak niet richting dierwaardigheid leidt. Kleine stapjes, waarvan enkele al jaren geleden hadden kunnen worden gezet, bestendigen het bestaande systeem voor een lange periode.

²¹ <https://www.pigbusiness.nl/artikel/1150994-leenders-roosters-presenteert-nieuw-vrijloopkraamhok-op-eurotier/>

²² https://agrivaknet.nl/wp-content/uploads/2024/05/15_Agrivaknet.pdf

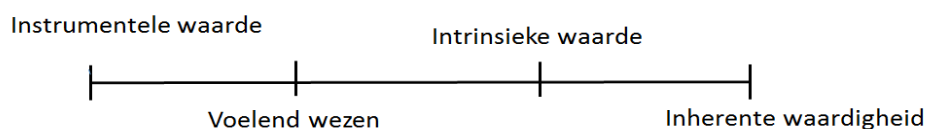

6. Vasthouden aan oude uitgangspunten

Wie dierwaardigheid een wensgedachte noemt, die houdt in feite vast aan oude uitgangspunten en redeneert van daaruit wat er nodig zou zijn om de onvoorstelbare aantallen dieren binnen de bestaande intensieve veehouderij een iets beter leven te bezorgen, om zo een zeer lucratieve sector van een “*license tot produce*” te kunnen blijven voorzien. Wie dierwaardigheid op deze wijze declassificeert, die negeert wel dat er zich de afgelopen honderd jaar onder invloed van nieuwe inzichten een ontwikkeling heeft voltrokken in het denken over dieren, zoals hierboven samengevat in het “verlaten van het antropocentrische standpunt”.

Deze ontwikkeling houdt een andere visie in op de morele waarde van niet-menselijke dieren. En uiteindelijk ook een andere rechtvaardigingsgrond voor het houden van dieren. Nu de vertaling daarvan in de praktijk dichterbij komt, gaan de hakken in het zand bij degenen die in de veronderstelling leven dat veranderingen binnen het huidige houderijsysteem hun beslag moeten krijgen. Dat is inderdaad onhaalbaar en onbetaalbaar. Dan is het begrijpelijk dat men een “kaalslag” verwacht.²³

Ter verheldering even terug naar 2012. In dat jaar introduceerde de Nederlandse ethicus Franck Meijboom in zijn essay over *Houden van Dieren* een schema van visies op de morele waarde van het dier:

Het schema geeft een continuüm weer, hetgeen betekent dat er een overgang in zit van links naar rechts.

- Helemaal links heeft het dier uitsluitend een **instrumentele waarde** (ze zijn van nut voor de mens).
- In de visie op het dier als **voelend wezen** draait het om de capaciteit om pijn en plezier te kunnen ervaren en het belang van aandacht voor welzijn in ons handelen met dieren. We hebben ten opzichte van voelende wezens directe verplichtingen om lijden te voorkomen en welzijn te verbeteren.
- In de visie van de **intrinsieke waarde** (in 2013 opgenomen in de Nederlandse Wet dieren) zijn er moreel relevante overeenkomsten tussen mens en dier, die een moreel appèl op ons doen. Hierbij draait het om respect voor het individuele dier. Naast welzijn, spelen hierbij ook begrippen als dierlijke integriteit en waarde van het leven een rol.
- De **inherente waardigheid** staat voor de visie dat dieren cognitieve capaciteiten hebben, waardoor ze subject zijn van hun eigen leven. Op basis hiervan hebben ze een inherente

²³ <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2024/10/25/dierwaardigheid-kan-leiden-tot-kaalslag>

waardigheid net als mensen en zijn mens en dier moreel gelijkwaardig. Het is ook in deze context dat gesproken wordt over dierenrechten: de rechten die nodig zijn om de inherente waardigheid van het individuele te beschermen.

Meijboom gaat in het essay in op de vraag naar de morele rechtvaardiging voor het houden van dieren. Hij ziet drie vormen van rechtvaardiging:

- (a) rechtvaardiging in termen van een welzijnsafweging, waarbij het welzijn van mens en dier ten opzichte van elkaar moet worden afgewogen;
- (b) rechtvaardiging in termen van een waardenafweging, waarbij de intrinsieke waarde van een dier afgewogen wordt ten opzichte van de waarde van de doelen van de houderij; en
- (c) rechtvaardiging in termen van rechten. Hierbij wordt niet alleen aan mensen, maar ook aan dieren waardigheid toegekend, die via rechten beschermd dienen te worden.

“Alle drie zijn legitieme benaderingen, maar ze zijn niet uitwisselbaar”, aldus Meijboom. Er zal gekozen moeten worden. Daarbij geeft hij aan dat niet in alle visies het houden van dieren te rechtvaardigen is. Zo betekent in de visie van **de inherente waardigheid** het houden van dieren bijna noodzakelijkerwijs een inbreuk op het recht op vrijheid van het dier.

Het schema van Meijboom kunnen we opvatten als een soort tijdlijn. Zo bezien heeft de Nederlandse veehouderij de louter instrumentele waarde van dieren achter zich gelaten en is er erkenning voor de visie dat dieren voelende wezens zijn. De huidige veehouderij is gebaseerd op een mengvorm, met de opdracht om het welzijn van dieren te verbeteren.

Anders ligt dat voor de visie van de intrinsieke waarde van het dier. Aan die visie is tot dusver vrijwel nog geen gehoor gegeven. De Wet dieren dwong dat tot voor kort ook niet af. Daarom verwijderen varkenshouders nog altijd de staarten van biggen, halen melkveehouders kalveren bij de koe weg, maakt de pluimveehouderij gebruik van kippen die zo zijn gedeformeerd dat ze al hun energie nodig hebben voor het leggen van gigantische hoeveelheden eieren. Om maar enkele voorbeelden te noemen.

7. Innovaties binnen het bestaande systeem

Nu, met een roep om dierwaardigheid, vrezen pluimvee-, varkens-, kalver- en koeienboeren niet zozeer een ander houderijsysteem – dat ligt nog in een ver verschiet – als wel een opeenstapeling van dierenwelzijnseisen. Variërend van een paar centimeter erbij voor elk dier, tot en met een koele ligplek voor de koe, een verdiept nest voor biggen, zitstokken met de juiste vorm voor legkippen en vleeskuikens, nieuwe selectiemethoden voor haantjes, hokverrijking voor varkens, een robot voor vaccinatie van hennen (zes vaccins tegelijk, 2800 hennen per uur), een tag die beweging en temperatuur van zeugen bijhoudt zodat het inseminatietijdstip beter kan worden bepaald, een mijtenval voor bloedluizen en een techniek (CalfGTP) die onder meer de voeropname per hok per individueel dier herkent en registreert. (Innovaties gepresenteerd op Eurotier 2024 in Hannover).

Allemaal extraatjes waartegen de intensieve veehouderij zich niet verzet, mits ze niet wettelijk worden afgedwongen en er ontwikkelruimte blijft. Meer dierenwelzijn kan, als ze hun stallen maar kunnen uitbreiden en nog meer vee op één plek kunnen houden. Een ontwikkeling waarin ook grote agrobédrijven zich mengen. Zo hebben een producent van kalfs- en rundvlees, diervoeders, zuivelgrondstoffen en kalfsvellen, evenals een bedrijf voor voeding van jonge kalveren, lammeren en biggen onlangs enkele moderne kalverhouderijen opgekocht, die zich hadden aangemeld voor een beëindigingsregeling.

Hecht front

In een reactie op de stikstofcrisis, dierwaardigheid en de opkomst van boeren die het over een andere boeg gooien (de zogeheten koplopers) heeft zich na de boerenprotesten van 2021 een hecht front gevormd van traditionele boerenbelangenorganisaties, veevoerbedrijven, zuivel.nl en de Nederlandse Zuivel Organisatie. Zij zijn de aanjagers van een verdere schaalvergroting, zien niets in krimp van de veestapel en hebben geen idee van wat dierwaardigheid *in the end* inhoudt. Hun motto luidt bovenal: geef boeren toekomst.²⁴

En dat is niet het enige. Dierenwelzijn zal leiden tot een hogere kostprijs van melk, vlees en eieren, zo wordt voorspeld. Boeren en hun belangenbehartigers verwachten niet dat de (Nederlandse) consument dat gaat betalen. Dus moet het volk fiscaal bijspringen. Een bijdrage vanuit de staatskas is onvermijdelijk vanwege de omvangrijke export van de agro-business. De veehouders houden het voor onmogelijk om hun investeringen door te rekenen in de prijzen op de Europese of wereldmarkt.

De belangenorganisaties hebben van het verdienmodel van een veehouderij met meer dierenwelzijn een belangrijk thema weten te maken. “We willen wel, maar...” klinkt het geregeld. “We willen dat de randvoorwaarden in orde zijn”. In reactie op de in hun ogen verwerpelijke reclamespotjes van maatschappelijke organisaties, zoals “Stop met sloopmelk” van Wakker Dier, voeren ze de promotiecampagnes voor vlees en zuivel onder het mom van “gezond en

²⁴ <https://www.geefboerentoeekomst.nl/>

betaalbaar” verder op.²⁵

De vraag is echter hoe lang ze dit nog volhouden. Dubieuze reclameboodschappen stuiten geregeld op een negatief oordeel van de Reclame Code Commissie. Het eten van vlees blijkt minder gezond dan wordt voorgespiegeld. Voedingsdeskundigen pleiten voor de consumptie van minder dierlijke eiwitten. Berichten over misstanden in de veehouderij en bij slachterijen volgen elkaar nog altijd op.

Zelfs een handhavende instantie als de NVWA geeft nu te kennen dat ze af willen van het dweilen met de kraan open. “We zien het als onze rol om als NVWA actief bij te dragen aan handhaafbare en uitvoerbare normstelling binnen een dierwaardige veehouderij”, aldus [inspecteur generaal Gerard Bakker](#). Hij pleit voor een systeemverandering. Ook de samenleving, de consument, staat open voor andere geluiden.

Hiermee sluit de NVWA aan bij de Staat van het Dier, een publieksenquête van de RDA²⁶. Deze enquête is inmiddels twee keer uitgevoerd. Hoewel de verschillen nog klein zijn, is er tussen 2018 en 2022 wel een ontwikkeling waarneembaar: de opvatting dat mens en dier gelijkwaardig zijn vertoont een opwaartse trend (van 24% naar 26%); het dier wordt meer gezien als partner. Het aantal Nederlanders dat vindt dat de mens boven het dier staat, neemt af: van 40% naar 36%. Met de stelling “Alle dieren hebben een eigen waarde, ongeacht hun nut voor de mens” blijkt 52% het eens, iets meer dan in 2018.

Een verschuiving treedt ook op in de opvattingen over dieren in de veehouderij: in 2018 was één op de drie Nederlanders van mening dat in de huidige vorm van de veehouderij het dierenwelzijn niet gewaarborgd kan worden (30%). In 2022 is dat bijna vier op de tien (39%). Net als in 2018 is een meerderheid van mening dat in megastallen nooit voldoende aandacht kan zijn voor het welzijn van productiedieren (60% in 2018 en 59% in 2022).

Maar niet alleen de publieke opinie is aan verandering onderhevig. Ook de verhoudingen tussen overheid, wetenschap en bedrijfsleven – ooit de “Gouden Driehoek” genoemd - staat ter discussie. “Met het kleiner worden van de landbouwsector en de kritiek op de landbouw vanwege de druk op natuur en milieu, kreeg het discours van de Gouden Driehoek steeds meer kritiek. Het samenwerkingsmodel werd ongunstig bejegend met termen als het Groene Front”, signaleerde Wageningen Universiteit al tien jaar geleden in het rapport “Gouden driehoek? Discoursanalyse van het topsectorenbeleid”.²⁷

²⁵ <https://www.geefboerentoeekomst.nl/wp-content/uploads/Geef-Boeren-Toekomst-Hoofdsport-Vlees-2024-uitzendkopie-9dBfs.mp3>

²⁶ <https://www.rda.nl/staat-van-het-dier/nieuws/2023/04/06/dierenwelzijn-gaat-nederlanders-aan-het-hart>

²⁷ <https://edepot.wur.nl/328119>

8. Dierwaardigheid betrekkelijk nieuw begrip

De rol van Wageningen Universiteit is nog altijd een dubbele. Binnen de universiteit tekenen zich twee stromingen af: één die van oudsher dienstbaar is aan de agro-industrie en meewerkt aan meer dierenwelzijn, en één die meedenkt over een systeemverandering. Inmiddels biedt de universiteit “de kennis en kunde die nodig is om een dierwaardige veehouderij te realiseren”, zo staat op de website van WUR.²⁸ “Als het gaat om dierenwelzijn is er lange tijd vooral gekeken naar het voorkomen van ongerief, denk aan het voorkomen van staartbijten bij varkens, of verenpikken bij kippen en het voorkomen van ziekte, stress en pijn. In een dierwaardige veehouderij gaat het om de kwaliteit van leven vanuit het perspectief van het dier en het bieden van een leven dat de moeite waard is. Mensen zouden dat ‘gelukkig’ kunnen noemen.”

Onderzoeker diergezondheid en dierenwelzijn Fleur Hoorweg stelt dat in een dierwaardige veehouderij het dier centraal staat. “Het gaat om een kwaliteit van leven zoals door het dier zelf ervaren. Het gaat om een leven dat de moeite waard is. Het gaat om een leefomgeving die het mogelijk maakt om soorteigen gedrag uit te voeren en een positieve mentale toestand te bereiken.”²⁹

In de Mansholt-lezing 2024 onderscheiden wetenschappers van Wageningen Universiteit vijf dilemma’s als het gaat om toekomstig landgebruik voor landbouw, bosbouw en natuur in de EU. Een van die dilemma’s vormen de landbouwhuisdieren: 1,450 miljoen kippen, 134 miljoen varkens, 75 miljoen koeien, 59 miljoen schapen en 11 miljoen geiten. 75 tot 80 % van de beschikbare landbouwgrond is nodig om al deze dieren te voeden. Los van het ruimtebeslag en de ecologische effecten van al dat vee, signaleren de wetenschappers ook dat de wijze van houden moeilijk is te verzoenen met het idee van dierwaardigheid.³⁰

Het begrip dierwaardigheid komt overigens niet uit de koker van Wageningen Universiteit. De herkomst is moeilijk vast te stellen. Sinds het begin van de 21ste eeuw is er in de internationale kring van filosofen aandacht voor de vraag of het beginsel van *inherent* waardigheid dat van toepassing is op mensen en ten grondslag ligt aan alle mensenrechten, niet ook op dieren van toepassing moet zijn. De Nederlandse Franck Meijboom had het er over in zijn op pagina 11 beschreven essay van 2012.

In 2023 verscheen *Animal Dignity*³¹ een bundel van de Britse Melanie Challenger met talrijke artikelen van diverse auteurs uit de hele wereld (ecologen, biologen, filosofen, sociologen, juristen). Challenger is als literatuurwetenschapper en dichter uitermate geïnteresseerd in de communicatie tussen menselijke en niet-menselijke diersoorten. Maar ze wil ook weten of we

²⁸ <https://www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/dossiers/dossier/dierwaardige-veehouderij-1.htm>

²⁹ https://www.youtube.com/watch?v=_JKROYLXjGc

³⁰ Key dilemmas on future land use for agriculture, forestry and nature in the EU, <https://edepot.wur.nl/676755>

³¹ <https://www.bol.com/nl/nl/p/animal-dignity/9300000139354562/>

een gemeenschappelijke morele basis hebben. Of waardigheid bij menselijke en niet-menselijke diersoorten hetzelfde betekent. Volgens de ons bekende Frans de Waal († 2024) hoeven we daar niet lang over te discussiëren: het concept waardigheid is ook van toepassing op dieren. Challenger gaat in haar bundel na lezing van alle artikelen nog een stapje verder: sinds de menselijke soort wordt gerekend tot de dieren, is menswaardigheid een vorm van dierwaardigheid: “Alle waardigheid is dierwaardigheid”.

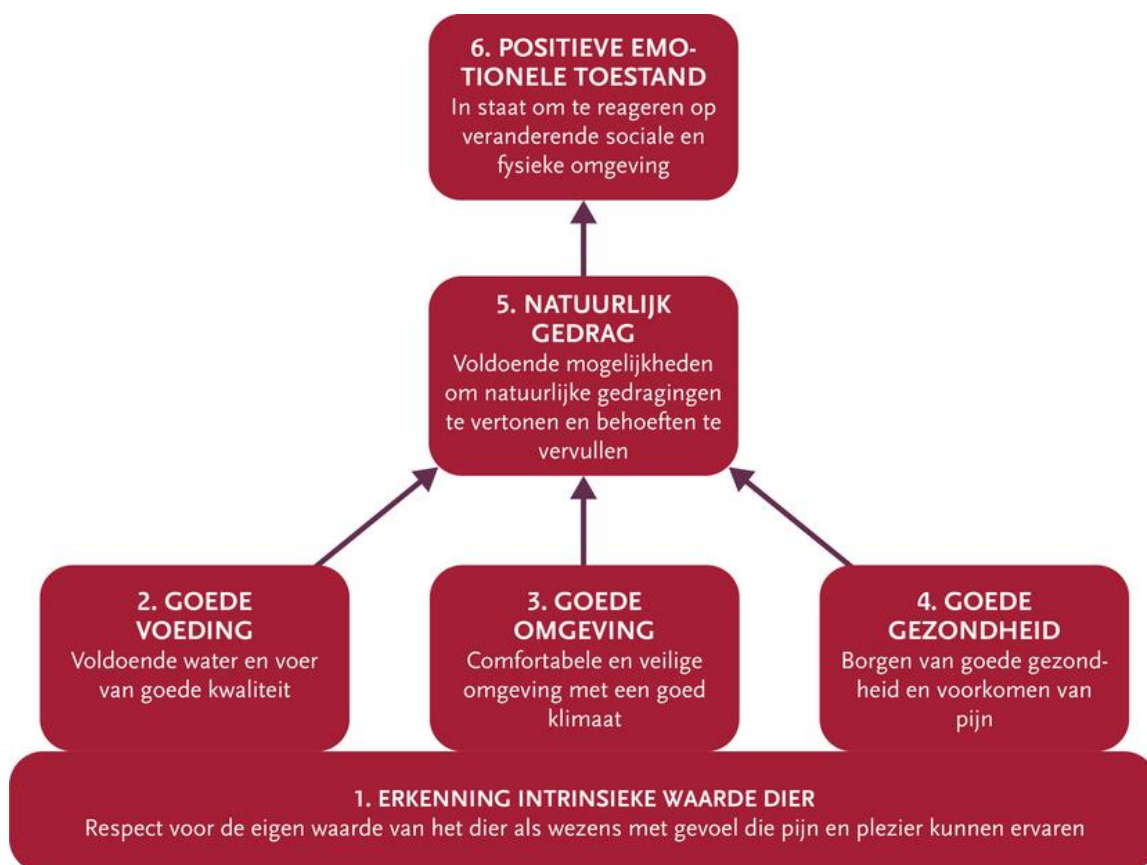
De visie op dierwaardigheid, zoals uitgewerkt door de Raad van Dierenaangelegenheden (RDA) in zes leidende principes, gaat echter minder ver dan “inherente waardigheid” in het schema van Meijboom. Dierwaardigheid heeft veel meer raakvlakken met het begrip intrinsieke waarde, is eerder een uitwerking daarvan en benoemt de concrete morele verplichtingen die daaruit volgen. In de optiek van de RDA is dierwaardigheid iets anders dan inherente waardigheid. De RDA heeft het in haar zienswijze niet over dierenrechten en sluit evenmin het houden van dieren uit.

Overigens is het de vraag of vanuit de visie van inherente waardigheid het houden van dieren onmogelijk is. Die aanname slaat de verdere gedachtenvorming plat. Er zijn tussen menselijke en niet-menselijke dieren net als tussen mensen, niet-menselijke dieren en andere organismen onderling immers tal van vormen van samenleving mogelijk, met dienstbaarheid op basis van wederkerigheid. Maar het betekent voor de menselijke dieren wel een afscheid van de instrumentele waarde van niet-menselijke dieren en dus van het doden van dieren anders dan bij wijze van euthanasie.

9. Wetsartikel dierwaardige veehouderij

Door toedoen van de Raad voor Dierenangelegenheden hebben we het in Nederland voorlopig over een speciale interpretatie van dierwaardigheid. De zienswijze van de RDA uit 2021³² introduceert zes leidende principes die globaal duidelijk maken wat we onder dierwaardigheid moeten verstaan. Welbeschouwd is het een soort dierenwelzijn++. Feitelijk waren vijf van de zes principes op het moment van presenteren al verankerd in de [Wet dieren](#). Weliswaar nog niet voldoende geconcretiseerd, maar de erkenning van de intrinsieke waarde lag vast in artikel 1.3. Ook de punten uit onderstaand schema 2,3,4 en 5 zaten in de wet, ook al waren ze anders geformuleerd: dieren moesten vrij zijn van dorst, honger en onjuiste voeding, vrij van fysiek en thermaal ongerief, vrij van pijn, verwonding en ziektes, vrij van angst en chronische stress en vrij om natuurlijk gedrag te vertonen.

Politiek gezien kwam de zienswijze van de RDA in 2021 als geroepen. Er heerste op dat moment grote verwarring over een amendement van de Partij voor de Dieren ([het amendement Vestering](#)) dat door de Tweede en Eerste Kamer was aangenomen. Vooral een partij als de VVD heeft er alles aan gedaan om het amendement weg te zetten als een vorm van verstandsverbijstering. Wordvoerder Thom van Campen van de VVD sprak van een gedrocht. Ambtenaren van het

³² <https://www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/2021/11/18/zienswijze-dierwaardige-veehouderij>

toenmalige ministerie van LNV waren zeer behulpzaam bij [het elimineren van de wetswijziging](#).

In 2023/2024 is er dankzij een [amendement van VVD en D66](#) een artikel toegevoegd aan de Wet dieren met 2040 als jaar waarin een “dierwaardige veehouderij” gerealiseerd moet zijn. Daaruit valt af te leiden dat de huidige veehouderij met ingang van 2025 nog vijftien jaar heeft te gaan, voordat zij zichzelf na een aantal aanpassingen dierwaardig mag noemen. Op mijn blog schreef ik over deze grote [vooruitschuifoperatie](#).

Ik zet “dierwaardige veehouderij” bewust tussen aanhalingstekens. Dierwaardigheid wordt, zoals eerder betoogd, verward met heersende opvattingen over dierenwelzijn. Met verbeteringen in bestaande stallen, die ervoor zorgen dat dieren minder pijn lijden, minder last hebben van stress, minder gezondheidsproblemen ervaren. Kippen, varkens, koeien, kalveren krijgen een beter leven dan pakweg twintig jaar geleden. Maar of het predicaat dierwaardig van toepassing is?

Het amendement van VVD en D66 heeft als voordeel dat de Tweede Kamer iets te zeggen krijgt over een verdere concretisering van dierenwelzijnsnormen. Er komt als het goed is een door de vee-industrie gedragen pakket maatregelen. Dieren krijgen meer ruimte voor hun gedragsbehoeften en aanpassingen aan dieren in de vorm van lichamelijke ingrepen behoren tot het verleden.

Escape

Het wetsartikel bevat echter wel een escape. Lid 4 van artikel 2.3a luidt: “De krachtens het eerste en derde lid vast te stellen regels zijn gericht op het uiterlijk in 2040 bewerkstelligen van een dierwaardige wijze van het houden van dieren, *tenzij en voor zover noodzakelijk* voor bepaalde situaties bij die in het eerste lid bedoelde algemene maatregel van bestuur een langere termijn wordt gesteld met het oog op een redelijke overgangstermijn gericht op het door houders van dieren kunnen terugverdienen van investeringen die noodzakelijk zijn om aan die regels te voldoen.”

Nederland is een van de weinige landen met dierwaardigheid in de wet, maar heel anders dan bijvoorbeeld in Zwitserland, waar al in 1992 rechten van dieren verankerd in de Grondwet. Hoewel er twijfels bestaan over het nut daarvan³³, heeft dit wel veranderingen in gang gezet. In Zwitserland is een maximum gesteld aan het aantal dieren in de kalverhouderij (300 kalveren), varkenshouderij (1.500 vleesvarkens) en pluimveehouderij (27.000 kippen).

Het Nederlandse wetsartikel is niet iets om trots op te zijn. Het laat ruimte voor gemarchandeer. De manier waarop dierwaardigheid nu in de wet terecht is gekomen, hoe daar uitwerking aan wordt gegeven, tempert de verwachtingen. Er is ruimte gecreëerd voor een stapsgewijze aanpak: een dierenwelzijnsaanpak om precies te zijn en geen aanpak die uitmondt in inherente waardigheid, in dierenrechten.

Toch is het hele gedoe over de Wet dieren een teken dat er een transitie in de lucht hangt. In de meest veedichte plek ter wereld met duizelingwekkende aantallen dieren te midden van miljoenen mensen, zijn veranderingen gaande. Maar voorlopig zal intensieve veehouderij hoogstwaarschijnlijk nog wel een paar schaalsprongen weten te maken.

³³ Slaying the Swiss Unicorn of Animal Dignity <https://www.mdpi.com/2076-2615/14/3/507>

10. Ondertussen in Europa

De ontwikkelingen in Nederland kunnen we niet los zien van wat er op Europees niveau gebeurt. Bij vrijwel elk voorstel tot aanpassing van Nederlandse wetgeving – ook op het gebied van dierenwelzijn – vragen vertegenwoordigers van de veehouderij aandacht voor een gelijk speelveld. Ze willen, zoals ze dat noemen, geen “nationale koppen”. Daarbij blijft wel een kritische blik nodig.

Veehouders zullen er uit zichzelf niet gauw over beginnen, maar Europa kent verordeningen die de mishandeling van dieren verbieden, terwijl die in de praktijk nog volop gaande zijn. Denk aan het verbod om staarten van varkens te verwijderen. Iets waaraan in Nederland na heel lang soebatten door dierenwelzijnsorganisaties en politieke partijen nu een einde lijkt te komen.³⁴

In Europa wordt gewerkt aan een herziening van de dierenwelzijnswetgeving. Even leek het erop alsof de Europese Commissie, onder invloed van boerenprotesten, alle inspanningen op een laag pitje had gezet. Maar niets is minder waar. Er is een “strategische dialoog” gevoerd, met als resultaat een rapport.³⁵ Daarin staat: tegen 2035/2040 zullen de landbouw- en voedselsystemen in Europa zich ontwikkelen binnen de planetaire grenzen. Er moet voldoende toegang zijn tot een divers aanbod van veilig, betaalbaar, duurzaam en voedzaam voedsel voor een gezond dieet, geproduceerd volgens hoge normen op het gebied van dierenwelzijn.

Die hoge normen zijn afgeleid van het model met vijf domeinen van Mellor³⁶, dat ook ten grondslag ligt de zienswijze van de RDA over een dierwaardige veehouderij. Het model van Mellor houdt in dat landbouwhuisdieren:

- (1) gezond zijn;
- (2) voldoende ruimte en middelen hebben om te gedijen;
- (3) in staat zijn om normaal gedrag te vertonen;
- (4) te allen tijde genieten van voedzaam voedsel en schoon water;
- (5) positieve mentale ervaringen hebben, met omgevingen die nieuwsgierigheid en positieve interacties stimuleren.

Herziening van de Europese wetgeving moet zijn gebaseerd op wetenschappelijk bewijs afkomstig uit zowel de literatuur als praktijkgericht onderzoek, in aanvulling op het wetenschappelijk advies van de EFSA³⁷. Daarbij moet rekening worden gehouden met de sociaaleconomische impact voor boeren. Middelen, hulpmiddelen en passende tijdlijnen zijn nodig zodat de markt zich kan aanpassen aan mogelijke veranderingen die tot een stijging van de kosten kunnen leiden.

Geen stilstand dus in Europa. Al kan het nog wel even duren voordat de vijf domeinen en het voortschrijdend wetenschappelijk inzicht zijn vertaald in nieuwe verordeningen.

³⁴ <https://dierenwelzijn.blog/europa-pa-en-de-varkensstaarten/>

³⁵ https://agriculture.ec.europa.eu/document/download/171329ff-0f50-4fa5-946f-aea11032172e_en?filename=strategic-dialogue-report-2024_en.pdf

³⁶ <https://dierenwelzijn.blog/dierenwelzijn/>

³⁷ <https://www.efsa.europa.eu/en/topics/topic/animal-welfare>

11. “Maar dat is een niche!”

Wat betekenen de leidende principes voor een dierwaardige veehouderij in de praktijk? Dat was de vraag waarmee we eind oktober 2024 op een regionale bijeenkomst van de RDA in twee groepen uiteen gingen. In “mijn” groep wilde ik Kalverliefde bespreken, volgens mij een goed voorbeeld van praktische dierwaardigheid. Bij de melkveehouderijen die aan dit merk meewerken, mag het kalf bij de koe blijven. “Maar dat is een niche!”, kapte de gespreksleider mij af. Ik vatte het op alsof ik iets onbelangrijks had ingebracht en deed er verder het zwijgen toe.

Thuis heb ik het begrip opgezocht: het woord “niche” blijkt afkomstig uit de biologie en duidt op het geheel van omgevingsfactoren die van belang zijn voor de handhaving van een planten- of diersoort. In de bedrijfskunde betekent “niche” een kleine gespecialiseerde markt voor een bepaalde groep producten of services. Of een klein marktsegment dat nog ontginningspotentieel biedt.

Niks mis dus met een niche. Integendeel. Hoe meer niches hoe beter. Ze bieden ruimte aan diversiteit. Hoe groter de verscheidenheid aan initiatieven, hoe meer kans dat een aantal voet aan de grond krijgt. Kalverliefde is zo’n niche met ontginningspotentieel. Het merk bevindt zich in een klein marktsegment, hoewel de melk en yoghurt van deze biologische zuivellijn in korte tijd de schappen heeft veroverd van Jumbo, AH en Plus. Nog niet in het hele land, maar wel in veel plaatsen³⁸. Zeven melkveehouder werken er tot dusver aan mee. Bij hen mogen de vaarskalfjes na hun geboorte voor een periode van 2,5 tot 3 maanden bij hun moeder blijven en de stierkalfjes tenminste 35 dagen.

Andere melkveehouders zullen niet zo maar het voorbeeld van de Kalverliefde-boeren kunnen volgen. Het vergt nogal wat aanpassingen in de stallen en de bedrijfsvoering. Het ontginningspotentieel zit ‘m dan ook vooral in de politiek en de maatschappij, bij de consument. Kalverliefde mag dan een niche zijn, het merk staat voor belangrijke verwachtingen, essentiële waarden, en een flinke dosis emotie. Het merk kan zo maar *mainstream* worden, zodra de consument het normaal gaat vinden dat de kalveren bij de moederkoe kunnen blijven en dat bij aankoop de doorslag laat geven. Maar de meeste boeren zullen daar niet te vroeg op willen of kunnen voorsorteren.

Niettemin komt Kalverliefde wat mij betreft enigszins in de buurt van wat we een dierwaardige veehouderij zouden kunnen noemen. Ook al blijft dierwaardige veehouderij een moeilijk begrip, een contradictio in terminis. Kalverliefde is ook daar een goed voorbeeld van. Als de kalfjes bij de koe mogen blijven, dan is dat zeer dierwaardig, maar het gebeurt wel in de context van een veehouderij: de stiertjes die gedurende 35 dagen bij de moederkoe mogen opgroeien, worden uiteindelijk afgemest en gedood. Hoe je het ook wendt of keert – dat heeft weinig met dierwaardigheid te maken.

³⁸ <https://kalver-liefde.nl/verkooppunten>

De boeren van Kalverliefde denken na over alternatieven. “In de toekomst willen we heel graag dat alle kalfjes hun hele leven lang op de boerderij blijven. Voor de vaarskalfjes is dat niet zo moeilijk, want zij worden later melkkoe. Voor de stierkalfjes werken we keihard aan een oplossing en hopen we die heel binnenkort aan jullie bekend te kunnen maken”.

Welke oplossing daaruit rolt zal vooral met aantallen te maken hebben. Hoe meer stiertjes hoe moeilijker het is daarvoor een andere bestemming te vinden dan de slacht. De slogan “Wie melk drinkt, moet vlees eten” blijft onverkort van toepassing en legt ook in dit geval de verantwoordelijkheid bij de consument.

12. Dieren aan tafel

Voordat dierwaardigheid via een convenant en wetgeving binnen de bestaande veehouderij op een dood spoor belandt: het is goed te beseffen dat er een uitweg is. Daarvoor is het wel nodig dat we onze gedachten aan bestaande veehouderijsystemen loslaten. En dat we dieren uitnodigen om aan tafel komen te zitten. In figuurlijke zin. Maar wel zo dat ze aanwezig zijn en zeggenschap krijgen in de beslissingen die mensen nemen.

Er bestaan tal van mogelijkheden om de dieren die we houden te laten spreken. Zo zijn dieren, met de hulp van mensen die goed naar hen kunnen luisteren, tot veel in staat. Lees de eerder geciteerde Frans de Waal. Daar hebben ze niet perse rechten voor nodig. Uiteraard moet hun rechtspositie zijn beslag krijgen in de wet, zodanig dat de belangen van niet-menselijke wezens worden gewaarborgd en zij niet langer afhankelijk zijn van de belangenafwegingen die mensen maken. Bij deze belangenafweging delft de zwakste partij immers vrijwel altijd het onderspit. Anders gezegd: wil er sprake zijn van een eerlijke belangenafweging dan moeten menselijke en dierlijke belangen als gelijkwaardig worden beschouwd.

Psychiatrie

Ik moet denken aan een boekje dat ik in 1973 kreeg van mijn supervisor aan het eind van mijn stage in de kinderpsychiatrie: *Bomen spreken*, van de psychiater J.R.M. Maas, destijds geneesheer-directeur van de Pompe-kliniek in Nijmegen, een instelling voor forensische psychiatrie. Begin jaren zeventig van de vorige eeuw, een paar jaar na de opening van de Pompe-kliniek, stak er een storm op in de psychiatrie. Bestaande machtsverhoudingen tussen patiënt en behandelaar kwamen ter discussie te staan, evenals klassieke behandelmethoden zoals elektroshocks, isoleercellen en platspuiten. Het systeem waarin patiënten hun vrijheid werd ontnomen, waarin zij niets te zeggen hadden, bleek niet langer houdbaar. De anti-psychiatrie kreeg voet aan de grond.

Het waren verwarrende tijden. Maas deed in *Bomen spreken* een poging tot verbinding, door zich kwetsbaar op te stellen en zijn visie te geven op macht en machteloosheid, hulp en hulpeloosheid, gelijkheid en ongelijkheid, zekerheid en onzekerheid. De titel van het boekje verwijst naar een citaat uit "Einde van het gezin" van David Graham Cooper, een in Zuid-Afrika geboren psychiater en bekende naam in de antipsychiatrie-beweging, die gangbare opvattingen over instituten op losse schroeven zette.

"Heidi, vier jaar oud, zei, nadat ik haar de taal van de bomen geleerd had, hoe ze hun op de juiste manier een hand moest geven, en hoe ze dan hun van boom tot boom verschillende antwoorden kon beluisteren, hoe ze de boom 'dag' kon horen zeggen en hoe ze de teruggetrokkenheid van andere bomen kon overwinnen: 'Ik geloof dat jullie gek zijn!'"

Niet alles wat de anti-psychiatrie teweeg bracht, hield stand. Met enige verbazing kunnen we terugkijken op hoe patiënten en hun behandelaars op voet van gelijkheid met elkaar omgingen. De rollen werden soms tot in het extreme omgedraaid. Sindsdien kennen we wel patiëntenrechten en patiëntenraden, om maar een paar verworvenheden uit die tijd te noemen.

De Pompe-kliniek is vanwege de aanwezigheid van veroordeelde en niet-veroordeelde TBS-ers inmiddels een beveiligde instelling. Op de website staat: "Het uitgangspunt van onze behandeling is dat we samen met onze patiënten en hun netwerk werken aan herstel. We houden rekening met de sterke kanten en de beperkingen van onze patiënten. Daarbij letten we op de zelfstandigheid van de patiënt en zijn we scherp op risico's."

Empathie

Toch was het een leerzame periode. We kunnen op de anti-psychiatrie terugkijken als een krachtige emancipatiebeweging, net als de tweede feministische golf (jaren 60, 70 en 80 van de vorige eeuw). Een vergelijkbare beweging tekent zich af in het werk van wetenschapper en activist Lori Gruen (filosoof en ethicus, verbonden aan de Wesleyan Universiteit in Connecticut). Zij vindt dat we het antwoord op de vraag of er zoiets bestaat als dierwaardigheid, niet hoeven af te meten aan wat dieren wel en niet kunnen, welke eigenschappen ze hebben. We kunnen volgens haar beter werken aan het verbeteren van onze relaties met dieren "door empathisch te reageren op hun behoeften, interesses, verlangens, kwetsbaarheden, hoop en unieke perspectieven".³⁹

Diverse wetenschappers uit de VS, Australië, Canada, het Verenigd Koninkrijk, Chili en Zambia hebben zich verenigd om manieren te bedenken voor het vertegenwoordigen van niet-menselijke dieren in de besluitvorming. "Deze vertegenwoordiging is van cruciaal belang en is gebaseerd op het werken met dieren. Wanneer we de waardigheid van andere soorten en het vermogen van dieren om te handelen voor en te communiceren over hun belangen erkennen, vraagt dit om hun eerlijke vertegenwoordiging in een democratie. We proberen vast te stellen hoe we dit het beste kunnen doen", schrijven ze in een gezamenlijke verklaring op hun website *Animals in the room*.⁴⁰

Op een geloofwaardige manier werken aan dierwaardigheid betekent het geven van meer (keuze)vrijheid aan dieren, respect tonen voor het individuele dier, en luisteren naar wat dieren zelf willen. Dat houdt in dat dieren zeggenschap krijgen over hoe hun leven eruit ziet. Het dier staat immers centraal. En niet hoe de mens denkt dat het beste te kunnen invullen. Exit poldermodel, waarin traditionele vertegenwoordigers van de vee-industrie samen met de Dierenbescherming proberen een "dierwaardige veehouderij" te construeren. Welkom aan hen die namens de dieren kunnen spreken.

³⁹ Entangled Empathy, Latern Books, 2014 (De vertaling *Een web van empathie* verschijnt in januari 2025)

⁴⁰ <https://animalsintheroom.org/>

13. Naar een dierwaardige samenleving

Het begrip dierwaardigheid is een nuttige aanvulling op bestaande begrippen als dierenwelzijn, intrinsieke waarde van het dier en inherente waardigheid. Mits het niet langer wordt gebruikt in combinatie met huidige vormen van veehouderij. Het zal een eigenstandige betekenis moeten krijgen, als uitdrukking van de emancipatie van dieren, zoals kippen, koeien, varkens en paarden. In plaats van over een dierwaardige veehouderij, kunnen we daarom beter spreken over een dierwaardige samenleving, over dierwaardige samenlevingsvormen.

Als mensen en dieren met elkaar willen samenleven, als zij het erover eens zijn dat zij zich met elkaar in een gelijkwaardige relatie ergens willen vestigen waar dat ook kan, als ze daarvoor toestemming krijgen van de overheid, hoe gaan ze dan verder? Wat is hun programma van eisen? Dat is uiteraard afhankelijk van de grootte van de beschikbare ruimte, van het voedselaanbod ter plekke. Van het aantal menselijke en niet-menselijke dieren dat daar wil wonen en werken. En van wat elk individu belangrijk vindt.

Het vergt de nodige verbeeldingskracht om een idee te krijgen hoe dat eruit ziet. Door naar de dieren te kijken en te luisteren, komen we een heel eind. Daarbij gaat het niet om de vraag óf dieren samen met mensen een samenlevingsverband kunnen creëren, maar – om met wijlen Frans de Waal te spreken – of wij slim genoeg zijn om te weten hoe slim dieren zijn. “Als getraind bioloog en etholoog heb ik weinig geduld met de verlamdende scepsis van het heden”, scheef hij in *Zijn wij slim genoeg om te weten hoe slim dieren zijn?*⁴¹ “Ik betwijfel of het de oceaan van inkt waard is geweest die we eraan hebben gespendeerd, ikzelf inclusief”.

Daarmee doelde hij op de traditionele dualismen, tussen lichaam en geest, tussen mens en dier, en tussen verstand en emotie. Die dualismen “kunnen nuttig klinken, maar leiden sterk af van het grotere geheel”, aldus De Waal. Ondanks zijn gebrek aan geduld met de heersende scepsis, beantwoordde hij zijn eigen vraag met een volmondig “ja”. Zeker: “We zijn slim genoeg om andere soorten op waarde te schatten, maar daarvoor heeft onze dikke schedel wel een continu bombardement moeten ondergaan met honderden feiten die aanvankelijk werden weggewuifd door de wetenschap.”

Nieuwe coalities

Bestaande veehouderijssystemen zijn beslist minder of zelfs totaal ongeschikt voor een nadere, praktische uitwerking van het begrip dierwaardigheid. Maar nieuwe coalities dienen zich aan, zoals de samenwerking van Groenboerenplan-partners Biohuis, Federatie Agro-Ecologische boeren, Herenboeren, Transitie Coalitie Voedsel, Louis Bolk Instituut en Caring Farmers.⁴² Een bundeling van bestaande krachten, die willen werken aan een verregaande vernieuwing van de veehouderij. Tegelijkertijd neemt Community Supported Agriculture⁴³ een grote vlucht.

⁴¹https://www.google.nl/books/edition/Zijn_we_slim_genoege_om_te_weten_hoe_slim/8XroCwAAQBAJ?hl=nl&gbpv=1&pg=PT5&printsec=frontcover

⁴² <https://www.groenboerenplan.nl/>

⁴³ <https://www.voedselanders.nl/csa-samen-verantwoordelijk-voor-het-voedsel/>

Melkbrouwerij

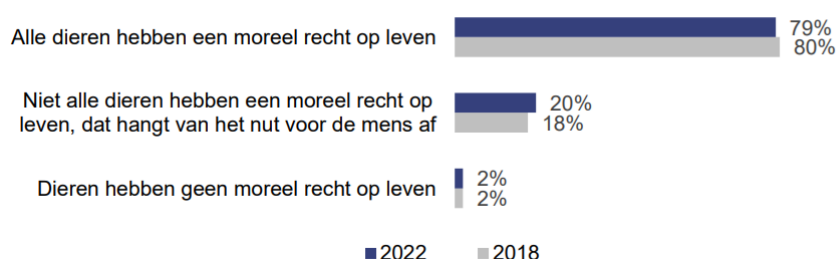
In dit verband is de gemeenschapsgerichte boerderij Melkbrouwerij⁴⁴ uit Lettele, van Rick en Arjuna Huis in 't Veld, het vermelden waard als tussenstap naar een dierwaardige samenleving. Vijftig koeien van het MRIJ-ras hebben er niet alleen de beschikking over een serrestal, over weilanden met kruidenrijk gras, maar ook over struiken en bomen waarvan ze kunnen eten, alles bij elkaar 50 ha. De koeien mogen hun hoorns houden, zodat ze in de kuddes met de stier hun natuurlijke gedrag kunnen vertonen. En ze kunnen het hele jaar naar buiten, als ze dat willen. De melkproductie is 6.000 kilo per koe per jaar. De koeien delen de boerderij met kippen en varkens. De kalveren worden nog wel gescheiden van de koe.

Het mooie van de Melkbrouwerij is de verbinding met de samenleving. Je kunt er lid van worden. Leden delen in de opbrengst van melk, vlees, eieren, fruit en noten. Er is een proeftuin agroforestry. Ook werken de boer en boerin samen met Land van Ons, een coöperatie van burgers die land opkopen om daarop samen met boeren de biodiversiteit te herstellen.

Rick en Arjuna Huis in 't Veld laten zien dat dierwaardig samenleven met koeien in principe mogelijk is. De opbrengst is weliswaar aanzienlijk minder dan die van een gangbare melkveehouderij, maar met een veebezetting van één koe per ha komen ook andere aspecten van een dierwaardige samenleving en de meerwaarde van dit type veehouderij in beeld, zoals herstel van bodemleven en biodiversiteit.

Een dingetje is nog wel of de kalveren bij de koeien kunnen opgroeien. Of er voor alle kalveren een dierwaardige bestemming kan worden gevonden. Of er voorzieningen kunnen komen voor zogeheten “einde-carrière-koeien”. En of er een einde kan komen aan de verkoop van vlees. Want dat zullen de koeien toch wel verlangen, wanneer zij iets te vertellen krijgen over de opzet van een dierwaardige samenleving. Zij hebben immers een moreel recht op leven, vindt trouwens ook de overgrote meerderheid van de Nederlanders, zo blijkt uit de Staat van het Dier.⁴⁵

Recht op leven

Nieuw, geheel anders van opzet, resultaat van een initiatief van onderop en veraf staand van het op traditionele wijze houden van vee, is de Raad voor de Levenden⁴⁶, met Sprekers voor de levenden. “Allereerst is de Spreker iemand met een goed gehoor en oog voor de belangen van het anders-dan-menselijke leven in de operationele sfeer van de Zoöp. De Spreker helpt deze

⁴⁴ <https://www.melkbrouwerij.nl/ons-verhaal/>

⁴⁵ <https://www.rda.nl/staat-van-het-dier/publicaties/publicaties/2023/04/06/enquete-staat-van-het-dier-2022>

⁴⁶ <https://zoop.earth/nl/page/444/raad-voor-de-levenden>

belangen te vertalen naar de handelingen van de organisatie. De Zoöp werkwijze benadrukt de noodzaak om weg te bewegen van een wereldbeeld waarin de mens centraal staat in de richting van een beeld dat draait om de wisselwerking tussen alle leven.”

Een Zoöp draagt bij aan de gezondheid van ecosystemen. Het is een organisatiemodel, een leerproces én een basis voor samenwerking. De belangen van de ecosystemen waarin de organisatie deelneemt zijn vertegenwoordigd in de besluitvorming. Planten en dieren hebben medezeggenschap via een menselijke woordvoerder.

14. Samenhang met eiwittransitie

De omschakeling naar een dierwaardige samenleving past goed binnen een eiwittransitie. De Gezondheidsraad adviseert om het aandeel dierlijke eiwitten in ons dieet te verlagen van zestig procent naar veertig procent. Minder kan ook, twintig procent bijvoorbeeld, mits de voedingsstoffen op peil blijven door het plantaardige aandeel zo aan te passen dat er geen tekorten ontstaan.

Een eiwittransitie is niet alleen een kwestie van doen omdat het kan, maar ook omdat het moet. Er is een dringende noodzaak om aanzienlijk minder dierlijke eiwitten te produceren. Dat heeft de zoöloog George Monbiot in zijn boek *Regenesi*s overtuigend aangetoond. Zijn alternatief voor dierlijke eiwitten heet precisie-fermentatie. Daarbij maken micro-organismen (bacteriën, schimmels of gisten) moleculen die in niets te onderscheiden zijn van hun dierlijke of plantaardige equivalenten. Je kunt met melkvervangers koekjes en gebak maken, en nog veel meer.

Vertegenwoordigers van de vee-industrie en hun lobbyisten beroepen zich op geopolitieke redenen om voedselzekerheid in stand te houden. Voor hen bestaat voedselzekerheid vooral uit vlees, veel vlees, en dierlijke mest om akkerbouwgewassen te laten groeien. Maar zij krijgen in niet mis te verstane bewoordingen weerwerk, bijvoorbeeld van *The Food Revolution*⁴⁷. Dit collectief van consumenten, boeren, wetenschappers en actievoerders is gericht op het aanjagen van de eiwittransitie in Nederland. Belangrijke overwegingen zijn de intrinsieke waarde van het dier, bescherming van natuur, milieu en biodiversiteit, klimaat, onze gezondheid en, niet te vergeten, lekker eten.

Denemarken

Het initiatief doet denken aan dat van de Deense Vegetarische Vereniging⁴⁸, actief in een agrarisch land dat als eerste een CO₂-heffing aan boeren oplegde. Daar is in enkele jaren een coalitie van boeren, wetenschappers en voorstanders van biologisch voedsel opgebouwd, die de nadruk legt op gedeelde waarden — duurzaamheid en voedselinnovatie — in plaats van op verschillen van inzicht en in levensstijl.

“We hadden hardwerkende wetenschappers, we hadden inspirerende startups, we hadden interessante content — maar altijd in een vriendelijke, warme en pragmatische toon”, vertelt Rune-Christoffer Dragsdahl⁴⁹. “En dat betekende dat zelfs de Deense Landbouw- en Voedselraad aanwezig was. Ze kwamen een paar maanden later bij ons terug en vertelden ons dat ze onze aanpak leuk vonden. We zijn het er niet mee eens om de veehouderij te verkleinen, zeiden ze, maar ze waren het er wel mee eens dat we konden samenwerken om meer te kijken naar plantaardige [voedselproductie] om de Deense landbouw te diversifiëren.”

⁴⁷ <https://thefoodrevolution.nu/>

⁴⁸ <https://vegetarisk.dk/>

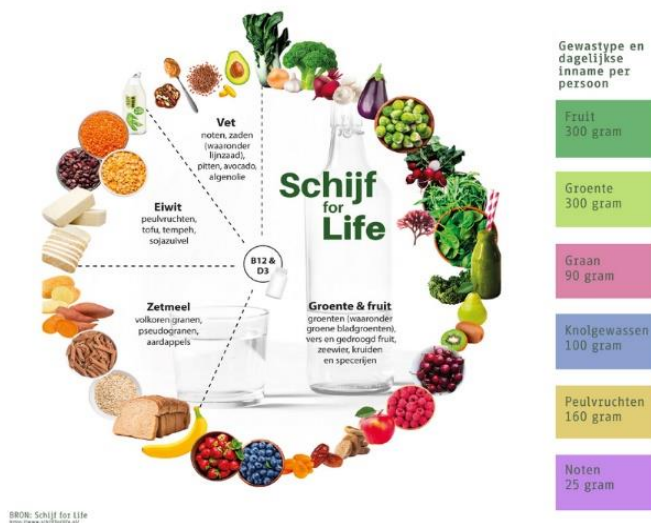
⁴⁹ <https://www.vox.com/future-perfect/384515/rune-christoffer-dragsdahl-vegetarian-society-denmark-animal-welfare-future-perfect-50>

Dat laatste bleek een doorbraak. Het bracht een verschuiving in het krachtenveld teweeg. De boerenvereniging was daarbij onmisbaar, schetst Dragsdahl de ontwikkeling die op gang kwam. Er ontstond een Deens netwerk voor plantaardige eiwitten, er zijn inmiddels 35 projecten opgezet, alsmede een fonds voor plantaardige voeding.

Nederland-Veganland

Inspirerend voor Nederland is het onderzoek van Strootman landschapsarchitecten en Universiteit Leiden, Nederland-Veganland⁵⁰ (tegenhanger van Nederland Vleesland⁵¹). “Er is eigenlijk geen argument te verzinnen om niet stevig te minderen met vlees en zuivel, dat maakt dit onderzoek wel duidelijk”, zegt voedselphilosoof emeritus hoogleraar Michiel Korthals⁵².

Alle grond die nu nog nodig is om dieren uit de vee-industrie te voeden, kan zoveel slimmer worden benut. Hoe kansrijk dat is, hebben Strootman Landschapsarchitecten en Universiteit Leiden tot op de bodem uitgezocht. “Centrale thema’s in het ontwerpende onderzoek zijn

De Schijf for Life is samengesteld in het kader van Nederland-Veganland, een “denkoefening” van Strootman Landschapsarchitecten en Universiteit Leiden

klimatechtvaardigheid en ruimtegebruik. Het is een **denkoefening** - geen plan. Het onderzoek laat zien dat minder vlees en zuivel veel oplevert. Namelijk meer ruimte voor natuur, ontspanning, klimaat, biodiversiteit, en meer rechtvaardigheid.”

Door om te schakelen van het houden van vee naar akkerbouw zouden veel boeren in Nederland een boterham kunnen verdienen aan een dieet zonder vlees. Daarnaast kan de grootschalige teelt van maïs, suikerbieten en uien worden vervangen door de teelt van granen voor menselijke consumptie, peulvruchten, soja, noten en zaden, groente en fruit, kruiden en specerijen. Daarbij kan gebruik worden gemaakt van maaimest. Het niveau van kunstmest kan drastisch naar beneden.

Volgens de onderzoekers kan binnen onze landgrenzen een gezond, volledig plantaardig dieet kan worden geproduceerd voor 20 miljoen Nederlanders. Tevens ontstaat er ruimte om

⁵⁰ <https://strootman.net/projecten/nederland-veganland/> en <https://nederlandveganland.nl/Nederland-Vegan-NL.pdf>

⁵¹ <https://www.nederlandvleesland.nl/>

⁵² <https://www.groene.nl/artikel/waarom-hebben-we-die-veeteelt-eigenlijk>

bijvoorbeeld in de veengebieden natte teelten toe te passen voor andere doeleinden dan voedsel. De voedselafdruk per persoon gaat van 1800m² (in binnen- en buitenland) naar 720 m².

“Nederland-Veganland heeft de potentie om de Nederlandse economie over een periode van 20-25 jaar zo op en om te bouwen dat de Brede Welvaart in Nederland toeneemt.”

De denkoefening van Strootman c.s. heeft een mooi resultaat opgeleverd, ook voor de dieren. “Omdat er geen dieren meer worden gehouden voor hun vlees, melk en eieren, zijn de daaraan verbonden dierenwelzijnsproblemen voorbij”, zo stellen ze simpel vast. Als een van de nadelen wordt benoemd dat er dan geen koeien en schapen meer in de wei zijn te zien. Maar daar staat veel tegenover: de landbouw haalt alle klimaatdoelen, er is meer ruimte beschikbaar, de waterkwaliteit verbetert, de natuur krijgt meer ruimte, de biodiversiteit gaat erop vooruit, de stikstofproblematiek wordt opgelost, onze gezondheid wordt bevorderd, en internationaal gebruiken we minder land, wat elders tot een rechtvaardiger bestaan leidt.

Of het realistisch is? Niet op korte termijn. Nogmaals, Nederland-Veganland is geen plan, maar vooral een discussiestuk. De initiatiefnemers kunnen rekenen op straffe tegenwind uit de hoek waar zich de voorstanders van een intensieve landbouw bevinden, die verder kijken dan onze landsgrenzen. Maar het feit dat Strootman c.s. hier zo serieus werk van hebben gemaakt, zegt veel over de motivatie om alternatieven voor de vee-industrie te verkennen. De onderzoekers hopen bij te dragen aan bewustwording van de invloed van de keuzes die we maken. Ze helpen een beeld te vormen van hoe Nederland eruit kan zien als we onze huidige manier van eten helemaal omgooien. “Extreme ideeën zijn soms behulpzaam om tot nieuwe inzichten te komen, omdat het onze blik verbreedt en het ons anders laat kijken naar de huidige stand van zaken en de toekomst.”

15. En dan nog iets over mest

Blijven er dan in de toekomst helemaal geen landbouwhuisdieren meer over? Dieren zijn toch nodig voor de mest?

Dat we niet zonder de huidige giga-hoeveelheden dierlijke meststoffen zouden kunnen, is een fabeltje. Het bemestingsniveau in Nederland hangt samen met een verstoord bodemleven, met verdichte bodems die zelf geen groei van planten genereren. De mesttoediening gaat elk jaar weer gepaard met een verdere vernietiging van de bodem, van biodiversiteit. En met fraude. Iets wat niet uit te roeien blijkt. Wie niet op het platteland woont, kan er zich waarschijnlijk moeilijk een voorstelling van maken wat al die mest, overwegend drijfmest, teweeg brengt op akkers en weilanden en in de wijde omtrek. De gevolgen zijn verwoestend.

Er zijn voldoende alternatieven in de vorm van groenbemesters, compost, houtsnippers, menselijke mest, ook wel “stads mest” genoemd. Wellicht dat er bij de teelt van bepaalde gewassen tekorten ontstaan. De auteurs van Nederland-Veganland sluiten de toepassing van een zeer beperkte hoeveelheid kunstmest niet uit. Ze hebben wel een productieverlies van 30% ten opzichte van het huidige niveau ingecalculeerd. Maar: “Met een goed teeltrotatieplan en het toevoegen van organisch materiaal aan de bodem kan langdurig voedsel worden geproduceerd”, aldus de onderzoekers van Nederland-Veganland.

16. Tot slot

Velen zijn aan het rekenen. Kan het uit: weinig tot geen dierlijke eiwitten, overwegend plantaardig eten? Kunnen we afscheid nemen van de intensieve veehouderij? Mondiaal gezien? Wie even naar China kijkt, geeft dat soort gedachten al gauw op. Daar is aan de bouw van gigastallen voorlopig nog geen einde gekomen. Ze worden vaak gerealiseerd met kennis uit Nederland over voerefficiëntie en zo laag mogelijke kosten per eenheid product. Wie naar de rest van Azië kijkt ziet dat Friesland Campina in Maleisië dikke winsten maakt met de productie van babymelk. De melkpoeder en andere grondstoffen komen onder meer uit Nederland.

Nee, ik maak me geen enkele illusie dat het veehouderijsysteem zoals we dat nu kennen binnen tien jaar op de helling gaat. Maar ik zie wel dat er op zeer veedichte plekken, zoals in Denemarken én in Nederland, de calculator op tafel komt. In Nederland wordt die enerzijds gebruikt om aan te tonen dat een leven zonder vlees en zuivel tot de mogelijkheden behoort en zelfs wenselijk is vanuit allerlei, belangrijke overwegingen (milieu, klimaat, biodiversiteit).

Anderzijds drukt de vee-industrie op de toetsen om te laten zien dat dieren onmisbaar zijn, vanwege essentiële voedingsstoffen. Ze hebben uitgerekend dat het zonder dierlijke eiwitten vrijwel onmogelijk is een goed voedselpakket samen te stellen. Vooral pluimveevlees uit de intensieve houderij zou onmisbaar zijn. Het land- en watergebruik ligt laag, lager dan dat van de productie van plantaardig voedsel. Hoewel dat nog onomstotelijk vast staat.

Al dat rekenwerk mag dan goed zijn voor de bewustwording, zolang de uitkomsten verschillen, draagt het weinig bij aan het besef dat we keuzes zullen moeten maken. Niet alleen voor onszelf, maar ook voor en vooral samen met de dieren. Die laatsten zullen overigens, zo valt te verwachten, steeds nadrukkelijker als belanghebbende partij in beeld komen. Hun morele recht op leven – voor de overgrote meerderheid van de Nederlanders een onmiskenbaar gegeven – valt onvermijdelijk op een goed moment samen met het algemeen belang.

Wanneer dat precies gaat gebeuren, valt niet te zeggen. Opvallend is dat bij groepen en organisaties die zich concentreren op de transitie van de landbouw, de aandacht vooral uitgaat naar de omschakeling van de productie van dierlijke naar plantaardige eiwitten. Er wordt gesproken over een verhouding van 60% plantaardig en 40% dierlijk. Het gaat daarbij veel over de toekomst van de boer. Maar hoe de toekomst van het dier eruit zal zien? Om daarover na te denken is verbeeldingskracht vereist. En niet te vergeten moed om het bestaande los te laten en in gesprek te gaan met de dieren.

Vooralsnog zijn er twee duidelijk van elkaar te onderscheiden ontwikkelingen: een verdere intensivering van de veeteelt met (heel veel) dieren en een landbouw zonder of met een gering aantal dieren. Het zullen waarschijnlijk de omstandigheden zijn die ertoe leiden of en wanneer de twee stromingen bij elkaar komen. Wellicht veranderen grote delen van onze vruchtbare delta door de klimaatcrisis de komende decennia in een zompig moeras, waarin alleen nog een veeteelt in stallen op palen mogelijk is. Er zullen ongetwijfeld hardcore vee-industriëlen zijn die

dat gaan uitproberen, aangemoedigd door veevoerbedrijven die gewend zijn grondstoffen over grote afstanden te verslepen. Wellicht krijgen we nog veel meer dan nu te maken met de gevolgen van oorlog, in welke vorm dan ook, en breken er tijden van honger aan. Wellicht komt er een ander soort crisis, die ons huidige systeem van voedselproductie aan het wankelen brengt.

Laten we ervan uitgaan dat de omstandigheden zich niet al teveel wijzigen. Waar we nu mee te maken hebben, is al moeilijk genoeg: aanhoudende dierziekten, een toenemend gebrek aan schoon drinkwater en betaalbare landbouwgrond, gebrek aan personeel, bedreiging van de volksgezondheid, verlies van biodiversiteit. Als daar ook nog zoiets bijkomt als een vleestaks en verdere wettelijke beperkingen, zou het zo maar kunnen zijn dat de intensieve veehouderij binnen twintig tot dertig jaar uit ons land gaat verdwijnen. Dat zal niet in één keer gaan, maar geleidelijk. Wie naar de cijfers kijkt, ziet dat het proces van “uittreden” al is begonnen.

Zo ontstaat er ruimte voor een zeer diverse samenleving van mensen en niet-menselijke wezens die op een of andere manier betrokken zijn bij de productie van voedsel of anderszins gebruik maken van elkaars diensten, zonder dat er sprake is van een instrumentele waarde van de één voor de ander.

Of we het dan nog hebben over dierenwelzijn? Waarschijnlijk niet. Dat begrip zal vermoedelijk voor altijd zijn verbonden aan een fase waarin we langzaam afscheid namen van een land met miljoenen gebruiksdieren, voordat we omschakelden naar een dierwaardige samenleving, in de ware zin van het woord. Dat wil zeggen: een samenleving die is gebaseerd op eerbied en respect voor en bescherming van menselijke en niet-menselijke wezens, waarin aan de waardigheid van beiden op gelijke wijze recht wordt gedaan, zonder enig voorbehoud.